

SZINTAXISBÓL A PRAGMATIKÁBA?

HOGY KÖTŐSZÓS FÜGGETLENEDETT MELLÉKMONDATOK KIALAKULÁSA (INSZUBORDINÁCIÓ) A MAGYARBAN¹

DÉR CSILLA ILONA

1. Bevezetés

Az inszubordináció („insubordination”) jelensége alárendelt mellékmondatok függetlenné válását jelenti, amelynek során főmondatná alakulnak, miközben formai megjelenésükben – így kötőszavuk (pl. *ha*, *hogy*, *hogyha*) megmaradása révén – őrzik alárendelt jellegüket (Evans 2007: 367). E kettős vonása miatt sokan hibrid jelenségnek tartják (Schröder 2016). Néhány példával megvilágítva a jelenséget:²

- (1) **Hogy** mi az a diakritika? A diakritika az egyetemes kriticismus egy nagyon specifikus, ám annál színesebb ága. (MNSz2, személyes alkorpusz)
- (2) **Ha** most leszállna. (Brdar-Szabó 2009: 328)
- (3) Kíváncsi vagyok hányan tudják megbecsülni a csatlakozás hatását az életükre, pl. bezár a cég?, felfut?, kimehetek dolgozni?, jöhet a család is?.. A cégek/kiscégek kapnak tájékoztatást?.... Vagy miért nem érdekes mindez ma ott-hon? Senki nem hisz a csatlakozásban? **Hogy** évszázados mércével is jelentős lépés? **Hogy** lehet racionálisan tárgyalni? **Hogy** ezt esetleg érdemes elmondani a _népnek? Esetleg bevonni az "idiótát"? (MNSz2, személyes alkorpusz)

Kialakulásuk során ezek a mellékmondatok modális-pragmatikai szerepekkel gazdagodnak, így a még főmondatall álló változataikhoz képest például erőteljesebb retorikusság – (1)-es példa – vagy nagyobb fokú udvariasság jellemezheti őket – (2)-es példa –, de érzelmi többletjelentéssel is gazdagodhatnak, kifejezhetnek felháborodást, iróniát, szarkazmust, dühöt, lelkesedést stb., l. a (3)-as példát. Emellett egyes változataik, így az általunk is vizsgált *hogy*-os önállósult mellékmondatok, explicit módon szolgálhatnak a metapragmatikai tudatosság jelzésére idéző és más mondáspredikátumokat tartalmazva (részletesebben l. a 3. fejezetben). Látható tehát, hogy az inszubordináció során egy alapvetően mondatnani jelenség válik pragmatikaibbá, ill. pragmatikaivá. Egyes szerzők a függetlenedett mellékmondatok eme közös funkcionális sajátosságát **interperszonális jelentésnek** nevezik (Van Linden és Van de Velde 2014).

---

¹ A kutatást az NKFI – K 128810 számú nyertes pályázata („Beszédegységek fonetikai jellemzőinek összefüggései”, MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztály) támogatta.

² A korpuszadatokat minden esetben betűhíven közöljük.

Kialakulásukat tekintve a jelenleg uralkodó elképzelés szerint³ (Evans 2007) a függetlenedett mellékmondatok korábban valódi főmondatokhoz járultak, amelyek idővel elmaradhattak, majd a főmondati ellipsis úgy konvencionalizálódott, hogy az elliptált anyag értelme korlátozottá vált (pl. már csak pozitív értelmű kifejezéseket tartalmazhatott, ilyenek a német *wenn* kötőszós önállósodott alakulatok, amelyeknek pozitív értékelést kell kifejezniük, pl. vágyakozást: *Wenn ich deine Statur hätte* 'Ha nekem is olyan alakom lenne, mint neked'). A függetlenedett mellékmondatok kialakulásának egyes fázisai a következők (Evans 2009: 4–6; Evans & Watanabe 2016: 3): A fázis: alárendelt konstrukció; B fázis: a főmondat ellipszise; C fázis: konvencionalizálódott ellipsis; D fázis: formálisan alárendelt mondat konvencionalizálódott főmondati használata, a teljes konstrukció konvencionalizálódása („konstrukcionalizálódása”): saját jelentéssel bír, elliptált rész már nem illeszthető be.

Lényeges, hogy bár Evans és Watanabe (2016) a C fázistól kezdve tartja inszubordinálnak a mellékmondatokat, a saját meghatározásunk ettől némileg eltérő: azokat a mellékmondatokat is már függetlennek tekintjük, amelyek esetében a főmondat fizikailag kimaradt, tehát semmilyen módon nem jelenik meg a szövegkörnyezetben (ez a B fázisnak felel meg), de egyértelműen rekonstruálható. Azért döntöttünk így, mert célszerűbbnek véljük a függetlenné válás kritériumának az önálló mellékmondati megjelenést magát tartani, a szemantikai-pragmatikai változások ugyanis az általunk vizsgált típusoknál sajátosak, és nem is mindig ragadhatóak meg egyértelműen (bővebben l. a 3. fejezetben, vö. Schröder 2016: 254).

Elméletileg igen vitatott jelenségről van szó a függetlenedett mellékmondatok esetében, főként amiatt, mert grammatikai szempontból ellentmondásos a viselkedésük: kialakulásuk degrammatikalizációs változásnak tűnik, egyes kutatások pedig megkérdőjelezzik azt az előbb említett elképzelést is, hogy ezeknek a formáknak biztosan volt-e korábban saját főmondatuk (részletesebben l. Schröder 2014, vö. Mithun 2008, bővebben a 4. fejezetben).

Jelen tanulmány fő célkitűzése annak tisztázása, hogy a mai magyar nyelvhasználatban milyen *hogy* kötőszós önállósult mellékmondatok jelentkeznek, és esetükben megfigyelhető-e a fent vázolt konstrukcionalizálódási folyamat. További kérdés annak tisztázása, hogy ez a változási séma a különböző típusú függetlenedett mondatok mindegyike esetében áll-e, vagy más fejlődési utak is elképzelhetők.

Akárcsak más vizsgált nyelvekre, a magyarra is többféle *hogy* kötőszós függetlenedett mellékmondati használat jellemző, ám e tanulmány keretei között csak azoknak a típusoknak az elemzéseire szorítkozunk, amelyek az általunk felhasznált korpuszokban adatolhatóak. További jellemző típusokat a 4. részben említünk majd. Mivel tudtunkkal ez az első részletes korpuszelemzés a magyar *hogy* kötőszós függetlenedett mondatokat

³ Schröder Evans elképzelését generatív megközelítésnek mondja, elhatárolva azoktól a funkcionális magyarázatoktól, amelyek szerint az inszubordinált alakulatok a beszélt nyelvben alakultak ki, és már eleve nem mindig voltak szintaktikailag teljesek és dependensek, ugyanakkor képesek voltak önmagukban illokúciós aktust visszaadni (Schröder 2016: 252–253). Ennek az elképzelésnek azonban empirikus anyagon még nem történt meg a vizsgálata, tanulmányunk az első ilyen magyar nyelvre vonatkozó kísérletet kívánja bemutatni.

illetően,⁴ próbavizsgálatról (pilot study) van szó, amelyet a későbbiekben további részletes vizsgálatokkal tervezünk kiegészíteni.

A tanulmány felépítése a következő: a 2. fejezetben a kiválasztott korpuszokat mutatjuk be röviden, és az adatgyűjtés és -elemzés módozatait. A 3. fejezetben ismertetjük a vizsgálati eredményeket (al)korpuszonként. A 4. fejezetben már a magyar anyagon végzett empirikus elemzés fényében vizsgáljuk meg, hogy a függetlenedett mellékmondatok kialakulása milyen sajátosságokat mutat, és milyen alternatív megközelítések képzelhetők még el az ellipszishipotézisen kívül. Az 5. részben összegezzük a vizsgálat tanulságait és kijelöljük a további kutatási irányt.

2. Anyag és módszer

Korpuszelemzésünkhöz két fő szempont mentén válogattunk: egyrészt változatos és kellően nagy méretű adatbázisokat kívántunk használni, másrészt mivel a nemzetközi szakirodalomban szereplő példák alapján úgy tűnt, hogy a függetlenedett mellékmondatok a spontán(abb) és informális(abb) nyelvhasználatra jellemzőek, mindenképpen olyan forrást akartunk beemlíteni, amely ezeket a nyelvváltozatokat reprezentálja. A mai magyar nyelvhasználatra vonatkozóan a Magyar nemzeti szövegtár (MNSz2, v.2.0.5) írott beszélt nyelvet reprezentáló személyes-közösségi és személyes-fórum alkorpuszát használtuk (a két alkorpusz mérete együttesen 301 millió szövegszó, l. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/stat.html>).

A történeti vizsgálatot a Magyar történeti szövegtár (MTSzt., 1772–2010) 30 millió szövegszavas anyagán végeztük. Igyekeztünk minél pontosabban meghatározni a *hogy* kötőszós függetlenedett mellékmondatok megjelenési időszakát, de mivel ezt a több mint 410 ezer *hogy*-találat között nem volt módunk egyértelműen kijelölni, az MNSz2 vizsgálatából leszűrt típusok alapján végeztünk célzott(abb) kereséseket (részletesen l. a 4. fejezetben).

Számos ok miatt a *hogy* kötőszós függetlenedett mellékmondatok adatbázisokból történő kinyerése igen nehéz. A magyar nyelv rendkívül gazdag *hogy* kötőszós és *hogy(an)* kérdőszós mellékmondatokban, amelyeket a keresőszavas lekérdezések után az adatbázisok mind kilistáznak. Mivel ezek az adatbázisok nincsenek a számunkra releváns szintaktikai és pragmatikai szempontok mentén annotálva, nem lehet pusztán a főmondat nélkül álló *hogy* kötőszós mondatokra rákeresni, ezért minden esetben egyenként ellenőriztük a kapott találatokat és manuálisan gyűjtöttük ki a valóban önállósult vagy ahhoz közeli eseteket. Az MNSz2 esetében az említett két alkorpuszból vett 100–100 találatos véletlen mintákat elemeztünk, amelyek meglátásunk szerint jól tükrözik, hogy milyen arányban lehetnek jelen a vizsgált műfajokban *hogy*-os függetlenedett mellékmondatok.

---

⁴ Az indulatszókhoz (*ó, jaj*) kapcsolódó, ugyancsak függetlennek mondható mellékmondatok jelenségével jelen dolgozatban behatóan nem foglalkozunk, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy ezek is forrásai lehettek későbbi, indulatszót már nem tartalmazó inszubordinált változatoknak (a korai ómagyarban már kapcsolódtak *mely, ha* kötőszós mellékmondatokhoz, l. Gallasy 1992: 850). A hagyományos történeti mondattani megközelítés azt tartja, hogy esetükben szervesen egymáshoz kapcsolódó mondatokról (mondatszó + mellékmondat) van szó (i. m. 849).

3. Eredmények

Az MNSz2 személyes alkorpuszának közösségi médiát (a továbbiakban: SZK), illetve a vitafórumokat (a továbbiakban: SZV) reprezentáló alkorpuszában a 100–100 találatos véletlen mintában egyaránt 30–30 *hogy*-os függetlenedett mellékmondat fordult elő,⁵ tehát mindkét esetben csaknem egyharmaduk volt ilyen. Ezeket kigyűjtésük után hasonlóságaik alapján típusokba rendeztük, a továbbiakban alkorpuszonként ismertetjük őket.

SZK alkorpusz:

1) Mondásigét tartalmazó elliptált főmondatral kiegészíthető változatok: több altípusa van attól függően, hogy milyen beszédaktushoz (illokúcióhoz) tudjuk kapcsolni az adott esetet, jellemzően a mellékmondat jelentéséből, modalitásából kikövetkeztetve.

1A. Kérdés altípus: ezt azok a függetlenedett mellékmondatok alkotják, amelyekben a *hogy* kötőszót kérdőszavas (*miért, mi, ki, miből*) kiegészítendő vagy pedig eldöntendő kérdés követi:

- (4) *Tegyük fel, eltöröd a lábad ujját. Valljuk be, kevesen szokták megköszönni ezt az élményt, pedig ha már tudatosabbak vagytok, akár meg is tehetnétek. Amikor már egészen tudatos vagy, ilyen "kellemetlen" élmények ritkán, vagy egyáltalán nem érnek. **Hogy miért nem?** Mert már nincs szükség ilyesfajta megtapasztalásra.* (MNSz2, SZK, doc#2680)

A *Hogy miért?* még négyszer szerepel önállóan a találatok között, így ez a leggyakoribb kérdőszó az önállósodott kérdések esetében:

- (5) *A Yankees nyert, aminek azért örülök nagyon, mert Yankees fan vagyok. Már az első hónapban tudtam, hogy nekik szurkolok, nem pedig a New York Mets -nak. **Hogy miért?** Nagyon egyszerű: A Yankees fiúk csinosabbak :)* (MNSz2, SZK, doc#2948)

Elmaradt kérdőszót tartalmazó változatból csak egyetlen akadt:

- (6) *Nagyon készülök már a visszatérésre, játékosmegfigyelőként jártam ifimeccsre és bizony ott bujkált bennem a kisördög U19-es meccsen, hogy el kellene már végeznem köztük egy kirúgást meg kijönni egy beadásra. **Hogy külföld vagy Magyarország?** Szeretnék légióskodni 9 év tapasztalat után, de már nem úgy vágyom külföldre, mint húszévesen (...)* (MNSz2, SZK, doc#2836)

---

⁵ Minden olyan találatot töröltünk, ahol nem volt elégséges a szöveggörnyezet annak eldöntésére, hogy van-e a szövegelőzményben a mellékmondatához kapcsolható főmondat, vagy pedig a szövegről ellenőrzés után kiderült, hogy valójában szépirodalmi részletekből áll.

Ennél a típusnál a **feltételezhető** elliptált főmondat kérdésre utaló mondásigét tartalmaz (vagy ennek főnévi megfelelőjét), például: *(azt) kérdezhetjük; az a kérdés; feltételező a kérdés; felmerül a kérdés* stb.

1B. Egyéb, kommunikációra utaló/mondásigét (mond, válaszol, ír, jelent stb.) tartalmazó főmondatral kiegészíthető mellékmondat altípus:

Jellemzően *azért* (ritkábban *az*, *azt*) utalószós, az 1A típushoz hasonlóan metapragmatikai természetű főmondatral (*azért/azt mondom/mondva/írom/írva* stb.) kiegészíthető mellékmondatok tartoznak ide, amelyek **maguk is mind metapragmatikai jelentést** hordoznak:

- (7) *Húsz romantikus kategóriába sorolt, kisebb lélegzetvételű regényem került kiadásra, de mindegyik közös jellemzője a hiteles alap. **Hogy konkrétabban is megvilágítsam:** utazáskor, vagy ismerőseimmel, barátaimmal folytatott beszélgetések során talán önkéntelenül is megtörtént sztorik felé terelem a beszélgetés fonalát.* (MNSz2, SZK, #2670)

Ide helyeztük az idézéshez köthető eseteket is. A (8)-as mondatban a függetlenedett mellékmondatban a megnyilatkozó gúnyosan „idézi” a kritizált bliccelő utast (a főmondat lehetne pl. *az idézem* vagy *a mint írja*), aki még magát sajnáltatja. Ez a példa jól tükrözi a *hogy*-os önállósult mondatokhoz gyakran társuló érzelmi nyomatékot is:

- (8) *2013-09-26 Bánhidi Dávid Ez igaz, a szabályzat nem tér ki az engedetlen utasra. Nyilván itt a kiskapu, mindenki tehetetlen. Én sem azt mondom, h "baszszuk szét mindenki fejét, aki nem vesz jegyet", de az egész történetet megírni, mint egy panaszlevél. **Hogy ő szegény ártatlan bliccelő a gonosz 3 fejű ellenőrrel szemben.** Meg azért aki követi ezt a blogot, meg úgy az IQ-ja megüt egy kritikus értéket, az sejti, h az itt megjelent story-k 90%-a fel van fújva! Nem kicsit!!!* (MNSz2, SZV, doc#2803)

1C. „Mondásigét tartalmazó kérdő mondat a szövegelőzményben” altípus:

A B típushoz nagyban hasonló altípus, amelynek esetében a függetlenedett mellékmondat egy, a szövegelőzményben korábban explicite megjelenő kérdésre választ adó főmondat mellékmondataként szerepel. A főmondat tehát elliptálva van, tartalmát teljes egészében az előzménykérdés adja, nem konvencionalizálódott. Ezek a kimaradt főmondatok is mind metapragmatikai: mondásra, idézésre stb. vonatkozó kifejezéseket tartalmaznának:

- (9) *2013-09-15 Csaba Pál Komolyan mondom, hogy most már qrvára elgurult a gyógyszer... **Hogy naponta ezerszer szakad ez a sz @ r net a 21. században, az azért már túlzás. EErre itt mi az okoska válasza? Hogy hívjam fel az ügyfélszolgálatot...*** (MNSz2, SZK, doc#2891) – kimaradt főmondat: *az a válasza – kimaradt főmondat: az a(z okoska) válasza (erre)*
- (10) *2013-09-23 Etelka Varga Ha Éva evett először a tudás fájának gyümölcséből, vajon miért osztotta meg a tudást Ádámmal? 2013-09-23 Hidvégi László **Hogy***

legyen kire kenni a balhét. (MNSz2, SZK, doc#2788) – kimaradt főmondat: *azért osztotta meg a tudást*

- (11) *És nem öregedünk már ki ebből az áldoksis műfajból? Oké, egyszer-kétszer még belefér, de már herótot kapok attól, hogy vigyorogva bámulnak a kamerába, és feltesznek "még egyszer" egy kérdést. Mit is kérdezett, kedves interjúszta? Hogy már egy kicsit sok ez nekünk? Nehéz kérdés. Azt mondanám, igen.* (MNSz2, SZK, doc#2684) – kimaradt főmondat: *azt kérdezte*

2) Teljes inszubordináció átment típus, ahol már – bármilyen modalitásúak legyenek is – nem tudunk a mellékmondatához egyértelmű(en) főmondatot kapcsolni:

- (12) *Elnézegetem a rántotthús-matricákat a honi kocsikon, és eltűnődöm: az olaszok vajon miért nem raknak a verdájukra Római Birodalom-térképes matricát? VF 2013-09-15 Emese Muráncsik **Hogy Ez Milyen IGAZ : D** (MNSz2, SZK, doc#2753)*
- (13) *2013-11-23 András Brigitta **Hogy én idegyógyászhoz???** Hát nem vagyok én idegbeteg!!!!* (MNSz2, SZK, doc#2891)⁶

Bár az előbbi mondatok esetében is felmerülhet, hogy egy általános metapragmatikai közlést tartalmazó főmondatot kapcsoljunk hozzájuk – a (12)-es esetében például az *azt mondom/gondolom, azt kell mondjam* stb., a (13)-as esetében az *azt javasolja/tanácsolják* –, de ha ezt feltételezzük, voltaképpen oda jutunk, ahová Austin is beszédaktus-elméletében, ti. hogy minden konstatív mondat mögé tehető egy rejtett performatív hipermondat (*Mondom/állítom, hogy X*, vö. Pléh 1990: 18–19), így minden függetlenedett mondat „mögé” behelyezhető egy illokúcióra/modalitásra utaló predikátumot tartalmazó főmondat. Ez pedig aligha lenne termékeny, mert ezzel azt is állítanánk, hogy a függetlenedett mellékmondatok főmondatai nem tűntek el igazából, mindig visszapótolhatók, s így nem létezik a D fejlődési fázis.

Az az eddigiek alapján biztosnak látszik, hogy szoros összefüggés van az önállósult mellékmondatok és a kommunikációval, esősorban mondással (kérdéssel stb.) kapcsolatos jelentést hordozó főmondatok között; aligha véletlen, hogy éppen ezeknek a főmondatoknak mellékmondatai vesznek fel idővel pragmatikai funkciókat, és aztán analógiásan hatva más – például nem mondásigés – *hogy*-os mellékmondatok esetében is inszubordinációhoz vezethetnek.

SZK alkorpusz:

1) Mondásigét tartalmazó elliptált főmondatallal kiegészíthető változatok:

1A. Kérdés altípus:

Szinte kizárólag kiegészítendő kérdést reprezentáló példákat találunk ebben az alműfajban is, például:

⁶ Ennél a példánál az MNSz2-ből kinyerhető közvetlen szöveggörnyezet (egy horoszkóprészlet, ami jelentésében nem kapcsolódott a példabeli részlethez) nem igazított el, hogy mire válaszol a hozzászóló, így csak feltételezni tudjuk, hogy előzetesen arra vonatkozó tanácsot kapott, hogy menjen idegyógyászhoz, és erre reagál.

- (14) *Planney Mr Spock 05/06/99 14:04:47 Kedves Mindenki, USA-ban van egy ilyen kiserlet tobb evtizede, ugy hivjak hogy WELFARE. **Hogy mit csinálnak?** A legtobbje ul a TV előtt, egész nap eszik, 120 vagy tobb kilora elhizik, es panasz-kodik hogy ez nem eleg. (MNSz2, SZV, doc#998)*

Eldöntendő kérdésből egyetlen előfordulást adatoltunk:

- (15) *Gofry 08/23/99 14:12:17 Legalább jók a tapasztalataid? Te is észrevetted, hogy három párbeszéd folyik itt párhuzamosan egymás mellett? Laci 08/23/99 14:17:47 **Hogy jók-e a tapasztalataim?** Hát hinnéd, hogy ő a legtürelemesebb fogtömés-csiszoló fogorvos, akivel eddig találkoztam? (MNSz2, SZV, doc#1009)*

1B. Egyéb, kommunikációra utaló/mondásigét (mond, válaszol, ír, jelent stb.) tartalmazó főmondatallal kiegészíthető mellékmondat altípus:

- (16) *Szellemi termék csak akkor válhat létezővé, ha a természet törvényei lehetővé teszik." Rendben, de jól ismerjük mi a természetet? Természetesen nem tudok olyan dolgokat írni, mik csak Isten létével lehet bizonyítani, viszont sok olyan dolog van mire a tud. nem tud válaszolni (vagy tévesen válaszolt). **Hogy ne vesszünk el a részletekben,** itt van pl. az élet. Most hagyjuk a keletkezését, elmúlását, csak magát a funkciót vegyük. (MNSz2, SZV, doc#986) – kitehető főmondat: azért írom/mondom*

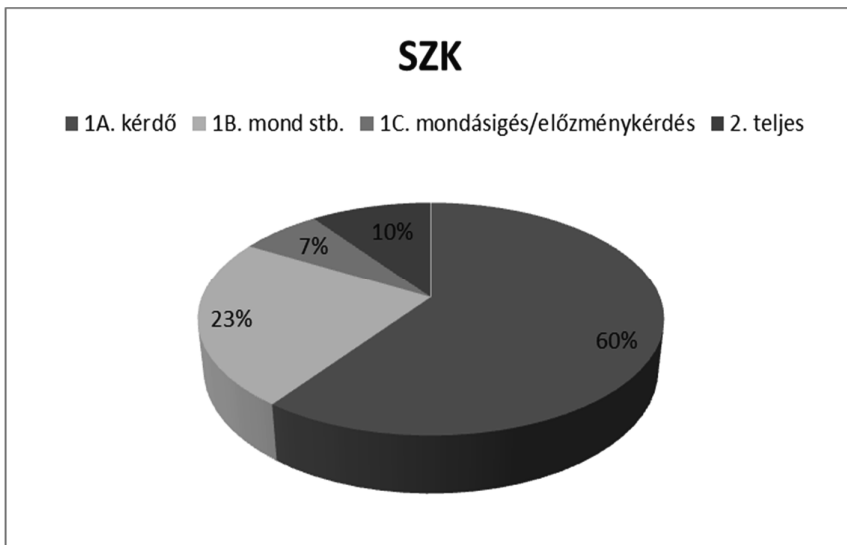
1C. „Mondásigét tartalmazó kérdő mondat a szövegelőzményben” altípus:

- (17) *Velem legalabbis nem szokott ugy lenni, hogy bemegyek egy szorakozohelyre, s ramutatok a legszokebb, legzoldszemubb, leghelyesebb, legkarcsubb lanyra, aki rogvést a nyakamba veti magat. :) Vagy megint felreertek valamit? **Egy no az mit jelent? Hogy barhogy kinez, barhogy viselkedik, csak no legyen,** vagy azert melleleg igazan jól essen ranezni? (MNSz2, SZV, doc#988) – kimaradt főmondat: azt jelenti*

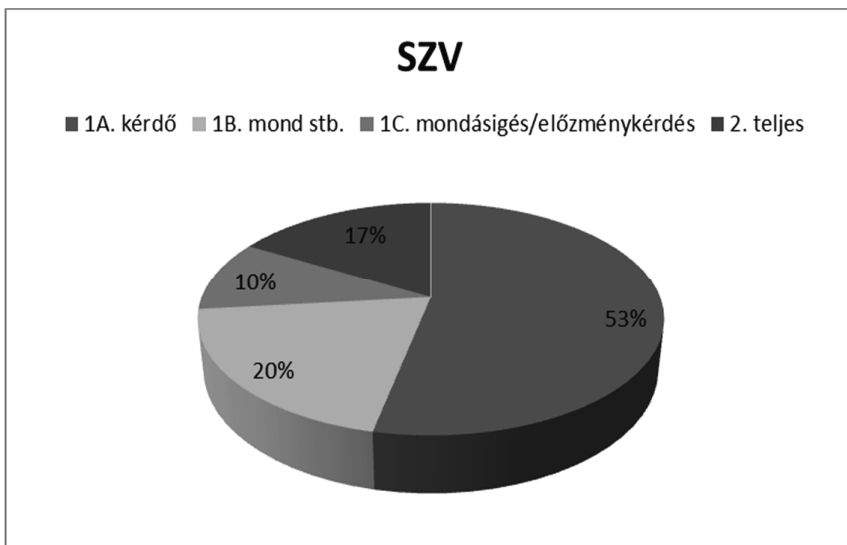
2) Teljes inszubordináció átment típus

- (18) *Prof sófelhasználó 06/30/99 08:56:44 És egy jó erős Lady Grey teát mellé .. Jaj , hadd dicsekedjem: hétvégén megyünk Angliba (ahogy a fiam mondja) , és mindenféle finomságot végig fogok kóstolni! Várjatok meg a teástalival, és hozok valami jót.....!! Prof 06/30/99 21:29:50 Ooooooooooh. **Hogy egyeseknek mindig csak a jó jut...** :- S Jó utat! (MNSz2, SZV, doc#998)*
- (19) *nori 07/23/99 08:10:59 Hálistennek , ma sem kell locsolni ! disp_ 07/23/99 08:17:11 **Hogy ma mennyire el fogok ázni** :) (MNSz2, SZV, doc#1005)*

Az alábbiakban a két alműfajban található függetlenedett típusok gyakorisági megoszlását mutatjuk be (l. 1. és 2. ábra).

1. ábra: Az (al)típusok százalékos megoszlása az MNSz2 személyes-közösségi (SZK) alkorpuszának 100-as véletlen mintájában

2. ábra: Az (al)típusok százalékos megoszlása az MNSz2 személyes-vitaforum (SZV) alkorpuszának 100-as véletlen mintájában

Mint a fenti két ábra mutatja, az egyes kategóriák megoszlásai hasonlóak a két személyes alkorpuszban, vagyis mindkettőben messze a kérdő függetlenedett mellékmondatok a leggyakoribbak, legalább az esetek felét ezek teszik ki. Ezeket követik a kommunikációs/mondásigét tartalmazó előfordulások (az összes találat egynegyedegyötöde), egy kicsivel ritkábbak a teljes inszubordinációt mutató mellékmondatok, és az előzménykérdést tartalmazó változatok zárják a sort. A kérdések gyakorisága meglátásunk szerint összefügghet az elemzett műfajjal: mivel az önállósult kérdések rendszerint emphatikusabbak, retorikusabbak nem függetlenedett megfelelőikhez képest, erőteljesebb hatás is érhető el velük a közösségi műfajok, különösen a vitafórumok kedvelt érvelő részeiben. Előbb említett tulajdonságaik miatt az ilyen kérdések alkalmasabbak az ironizálásra, gúnyolódásra, s ezek e műfajok sajátjai is az anonimitás,⁷ az erőteljesebb énmegjelenítés és a közösségi médiában felvett aktuális szerepek révén.

A Magyar történeti szövegtár (1772–2010) anyagán végzett keresés 410 590 *hogy*-találatot jelzett (ebben a 'hogyan' jelentésű előfordulások is benne vannak). A célunk annak az időszaknak a megkeresése volt, amikortól már biztosan vannak pozitív adatok függetlenedett mellékmondatos használatokra. A hatalmas mennyiségű anyagban ezért célzott kereséseket végeztünk a *hogy* + *mi**/*ki** konstrukciókra, mivel a kérdő függetlenedett mellékmondattípus (1A) bizonyult a leggyakoribbnak az MNSz2-ben és erre könnyebben is lehet kereséseket végezni (ezeket természetesen tovább kellett szűrni, hiszen az előbbi konstrukcióknak csak egy kis hányada függetlenedett). Bessenyei György *A természet világa* című munkájában már szerepel ilyen példa:

- (20) *Hogy mi itt az Ember? kitsoda mint Polgár, / És hol van felhányva közöttök a határ?* (MTSZ, Bessenyei, 1800–1801, 1. könyv, 1. kötet, 197. sor, a félkövéren túli kiemelések sajátok, a többi kiemelés az eredetiben)

Az 1800-as évszázadot megelőző néhány év *hogy*-találatait áttekintve azt látjuk, hogy nemcsak az előbbi, 1A típus, hanem az 1B is már létezik:

- (21) *Hafznos próbáimból írhatom ezt, mái napiglan is minden efsztendőben az írtásra fenn-tartom; sokaknak tsudálkozására ezen napon fzámosabb írtásokat végeztem örökös hafzonnal. Példámat mások is követték nem kevesebb előmenetellel. **Hogy az említett napot meg-nevezzem:** Abdon és Senefz Mátyrok' napja, melly esik Sz. Jakab Havának 30-dik napján.* (MTSzt., Magyar Hírmondó, 1796)

Mivel a fő célunk az, hogy az MNSz2-ben talált függetlenedett típusok **előzményeire** példákat találjunk, azt feltételezve, hogy az elliptált főmondatok a kialakulásuk korábbi fázisában még jelen voltak a mellékmondataik előtt vagy után, olyan kereséseket is végeztünk, amelyek a később kimaradt főmondat **jellegzetes predikátumait** tartalmazták (a *mond*, *kérdez* stb. igék egyes alakjai). A kapott találatok áttekintése során fo-

⁷ A vitafórumokon nem saját személyazonossággal, hanem választott nicknévvel vesznek részt a hozzászólók; használatuk így nem jár akkora kockázattal a használójára nézve, mint a szemtől szembeni interakciókban használatos műfajokban lenne.

kozottan figyeltük a **(plusz) emfázissal, retorikussággal** jellemezhető eseteket. Azt feltételeztük, hogy ezekben az esetekben az egyébként is **tartalomkifejtő** mellékmondat (Haader 1995: 507 és kk.) válik tartalmilag még hangsúlyosabbá (szemben a *hogy*-os mellékmondatok főmondatainak tipikusan mondható grammatikalizációjával, vö. Haader 2008, ill. az ilyen mellékmondatok viszonylagos önállóságához l. i. m. 78, ill. Hadrovics 1969: 193–194).

Lehetséges, hogy esetükben az inszubordináció úgy jött létre, hogy a mellékmondat – kiemelt szerepe miatt – megelőzte a főmondatot. Ezért olyan kereséseket is végeztünk, amelyekben a főmondati predikátum (pl. a *kérdez*, *mond* valamely alakja) nem megelőzi, hanem követi a *hogy* előfordulásait. Az is logikusnak tűnt, hogy ezek a függetlenedett használatok nem „igazi” idézéseket tartalmaznak, hanem sokszor érvelésekhez kapcsolódó retorikai kérdéseket, gondolat kísérleteket vezetnek fel, amelyeket a megnyilatkozó saját magának és a befogadó(k)nak egyaránt címez. Emiatt a ható képzőt és/vagy feltételes módjelet tartalmazó *kérdez*- és *mond*-variációkat is megvizsgáltuk, keresve, hogy mely esetekben marad(hat) el a főmondat, illetve az idéző mondat.⁸

A *Kérdés*, *hogy* konstrukcióra az MTSzt.-ben mindössze egy találat van, a 18. század végéről:

- (22) *Van-é fzíved kételkedem, ha van; Kérdés hogy Kié Nem a 'másé, nem-is enyém, fem magadé Senkié, Senkié fem, mert vagy fzeles mindenben tétovázó Ajánlásod ámbár feles, Hóld járársal változó* (MTSzt., Ravazdy András, Pásztori Játék, 1788)

Az az a *kérdés*, *hogy* típusra ugyan számos előfordulás akad, de a mutató névmási utalószó megléte miatt ez a változat mindig hangsúlyos, jellemzően egyéb nyelvi elemekkel is társul (*is*, *csak*, egyéb mondásra utaló kifejezések), így kevésbé valószínű ennek a főmondatnak törlése.

- (23) *Felvetődik az a kérdés is, hogy mi tartaná egybe ezeket a részecskéket.* (MTSzt., Simonyi Károly, A fizika kultúrtörténete, 1978)
 (24) *Ennem, vagy innom kellene valamit. Csak az a kérdés, hogy mit?* (MTSzt., Kosztolányi Dezső, Évike Tündérországban, 1936)

A pusztá (semmilyen más nyelvi elemet nem tartalmazó) az a *kérdés* főmondat + *hogy* kötőszós mellékmondat nagyon ritka (mindössze 2 találat volt rá):

- (25) *Az a kérdés, hogy nem változnék-e meg nyomban minőségileg az ellenzék egész helyzete (...)* (MTSzt., Gadó György, Átutazó ellen, 1986)

Egy további variáció, amikor a mellékmondat elől áll (a pusztá az a *kérdés* változatra nem volt ilyen találat):

⁸ A következő formákra végeztünk kereséseket: *kérdés*(em, ed stb.) + *hogy*; *Hogy/hogy* + *kérdezvén*, illetve *Hogy/hogy* + *kérdez* minden szám-személyben jelen és múlt időben, E/1. és T/1.-ben a ható képzős és/vagy feltételes módú formákkal való változatokra is.

- (26) (**Hogy** mivel, illetve kivel kínálta meg, **az más kérdés.**) (MTSzt., Bálint György, Búcsú az értelemről, 1936)

Az első olyan eset, amikor a mellékmondat (az idézett rész) *hogy* kötőszóval indul, és megelőzi a *kérdezem* predikátumos főmondatot, a 19. század legvégéről való:

- (27) – *Mi a kend neve? – Förgeteg János. – Melyik Förgeteg János? – Hát a külső Förgeteg János. – De melyik külső Förgeteg János? – Hát a Halbör. – No jól van. Hát a kend kora? János előbbre hajlik. – Hogy mondja? – **Hogy hány éves kend, azt kérdezem.** – mondja az urféle a pulpitusos asztal mögül.* (MTSzt., Tömörkény István, Vallatás, 1898)

1887-ből ugyanakkor már van olyan adat, amelyben a *hogy*-os mellékmondat jobban elszakadt a főmondatától, mert különálló szövegmondatként jelenik meg. Az alábbi példa az előző példabeli szituációhoz is nagyban hasonlít, mert itt is egy visszakérdezés utáni feleletben jelenik meg, használata egyértelműen emfatikus (a megnyilatkozó fel van háborodva):

- (28) *Mindent, mindent megteszek, csak hallgass el egy kicsikét, drága feleségem. – Mindent megteszesz, – óh, te mindig ezt mondog, de mindig csak mondog. – Istenem? hát mit kell csinálni? – Mit kell csinálni? – **Hogy mit kell csinálni? – És még azt kérdezi! Oh, hogy mit kell csinálni?** – De kedves feleségem, én bizony isten nem tudom, – szepegi a papa.* (Porzsolt Kálmán, Fürdőre kell menni! 1887)

Számos más visszakérdezéses példa is van, ezekben már sokszor nem jelenik meg a kérdésre utaló főmondati rész (vagy azért, mert dialógusról van szó, és az idéző mondat „helyettesíti” a főmondatot):

- (29) – *Mi bajod? - kérdezte tőle. - **Hogy mi bajom?** -* szólt Ákos és vállat vont. – ***Hogy mi az én bajom?** - Igen, mi bajod?* (Kosztolányi Dezső: Pacsirta, 1923)

Feltehető tehát, hogy az 1A típus jellemzően olyan helyzetekben alakult ki, amelyekben sokszor már nem is arról volt szó, hogy a befogadó elsöre nem hallotta a kérdést, hanem csodálkozott, felháborodott stb. annak tartalmán, és ezt az attitűdöt akarta a mellékmondatos visszakérdezéssel érzékeltetni.

Az 1B típus esetében a mondásigés főmondatokkal való megjelenések között ke-restük azokat, amelyek esetében a főmondat már el is maradhatna:⁹

⁹ A következő formákra végeztünk kereséseket: *Hogy/hogy + mondván*, illetve *Hogy/hogy + mond/ír* minden szám-személyben jelen és múlt időben, E/1. és T/1.-ben a ható képzős és/vagy feltételes módú formákkal való változatokra is.

- (30) **Hogy ismét hasonlaltal éljek, azt mondom:** valamely művészet és mesterség annál magasabb fokon áll, minél finomabb anyaggal s minél több munka által előkészített félgyártmánnyal dolgozik (...) (MTSzt., Prohászka Ottokár, A hatalmas világnézet, 1903)
- (31) **Hogy csak a vagitusig menjünk vissza, mondjuk azt:** nem volt ő a nemzetközi hangversenygyakorlat normál a-hangja, másodpercenként 453-as dupla rezgésszámmal, legfeljebb a tyúkmellű (g.) (MTSzt., Tandori Dezső, Murphy, 1972)

Nem kerülheti el a figyelmünket azonban, hogy az előbbi esetek, amelyekben még ott van a mondásigés főmondat, rendkívül ritkák (az összes releváns mondásige alakváltozatait áttekintve). Emiatt igencsak bizonytalannak mondhatjuk a fent vázolt elliptikus magyarázatot: korántsem biztos, hogy (ezek) a függetlenedett mondatok valóban úgy fejlődtek ki, hogy meghatározó mintáik esetében egy ténylegesen jelen lévő főmondat idővel elmaradt. Az ellipszishipotézis vitathatatlan előnye, hogy szemantikailag plauzibilis, hiszen a főmondat funkcióját tekintve tautologikus volt (vagy azzá vált) a mellékmondatai mellett, hiszen azok vagy maguk is explicite metapragmatikai tartalmat hordoztak (1B típus), vagy modalitásukból az egyértelműen felfejthető volt (1A). Az is érthető, hogy a mellékmondatban kifejezett tartalmat lényeges szempontból árnyaló (pl. az episztemikus modalitást megadó) főmondatok (*azt gondolom; úgy vélem stb.*) nem tűntek el mellékmondataik mellől.

Végezetül az MTSzt. teljes korpuszából is lekértünk egy 100-as véletlen mintát a *hogy + miért* konstrukcióra, mivel ez volt az MNSz2 vizsgált anyagában a leggyakoribb 1A típusú társulás, és megnéztük, hány bizonyul önállósodottnak. Összesen 6 előfordulás volt ilyen, ebből hozunk most három esetet. A (32)-es példa amiatt is érdekes, mert a *hogy*-os független mellékmondatra felelő válaszból is hiányzik a főmondat, de kitehető (*azért + a megfelelő predikátum*), a (33)-asból pedig a kötőszó (*mert, mivel*) is hiányzik:

- (32) *Igen, jól hallottad: saj-ná-lom! **Hogy miért? Mert az tette rabbá, amit az élete értelmének hisz - a dilettantizmusa.*** (MTSzt., Urbán Ernő, Istenítélet? 1956)
- (33) ***Hogy miért bíztam inkább Kádárban? Kádár munkás. Szememben ez döntő tényező.*** (MTSzt., Marosán György, Fel kellett állnom, 1973)

A következő példa azért fontos, mert a függetlenedett mellékmondat után új mondatban egy metapragmatikai utalás következik, de az már semmiképpen nem lehet az előbbi mellékmondat főmondata.

- (34) *Elsőnek fedezni föl egy még fölfedezetlen evidenciát. **Hogy miért éppen Balzac fedezte föl?** A kérdést így is megfogalmazhatjuk: *miért kellett Balzacnak fölfedeznie?* (MTSzt., Rónay György, Balzac birodalmában, 1968)*

4. A *howy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok kialakulásáról még egyszer

Az MTSzt. anyagán folytatott elemzések alapján nem jelenthető ki biztosan, hogy az MNSz2 személyes alkorpuszában talált *howy* kötőszós függetlenedett mellékmondat-típusok mindegyike esetében biztosan a főmondat ellipszise vezetett a konstrukció kialakulásához, annak ellenére sem, hogy van szerző, aki történeti korpuszelemzésében az inszubordináció azonosító jegyének tartja a főmondati ellipszist (pl. Schröder 2016).¹⁰ Ez a változásmód az 1A típus esetében látszik a legvalószínűbbnek, mert ennek esetében találtunk különféle, kérdésre utaló mondáspredikátumos főmondatot, ami elmaradhatott. A szakirodalomban az ellipszishipotézis mellett az utóbbi években néhány más elképzelés is felmerült az inszubordináció kapcsán, ezek közül most két egymással összefüggőt – mindkettő funkcionális kognitív nyelvészeti alapokon áll – említenénk röviden. Traugott (2017) az egyöntetűség elve (uniformitarian principle) és a degrammatikalizáció¹¹ kapcsán tárgyalta az inszubordinációt, angol *because*, *if*, *as* *if* kötőszós példák történeti vizsgálatán keresztül. Meglátása szerint ezek a függetlenedett típusok olyan blokkok („chunks”), amelyeket a beszédpartnerek online interakciókban használnak.

Ez a megközelítés nem áll távol az ún. kooptációs elgondolástól, amely az utóbbi években egyre nagyobb teret nyert (Heine–Kaltenböck–Kuteva–Long 2017; Kaltenböck–Heine–Kuteva 2011, vö. Dér 2018). A kooptáció kognitív művelet: egy olyan csomagolási stratégia, amelynek során egy, a mondatgrammatikából (sentence grammar, SG) vett nyelvi egység (szintén a „chunk” terminust használják), amely változó – szónyi, frázisnyi, tagmondatnyi stb. – hosszúságú lehet, az ún. tetikus grammatikába (TG) kerül. Eközben szemantikai-pragmatikai hatóköre megváltozik: az a mondatról a diskurzusszituációra kerül át. A tetikusok összefoglaló elnevezés az olyan, a diskurzus egyéb részeitől eltérő mértékben szintaktikai, szemantikai és prozódiai függetlenséget mutató nyelvi egységekre, amelyek diskurzusfunkciókat szolgálnak, metatextuális és metakommunikatív szerepűek (Kaltenböck–Heine–Kuteva 2011: 865). Ilyenek az angolban az appozíciók, az indulatszók, az idéző mondatok, a kommentáló mondatok, a kiszólások, a társas fordulatok vagy a diskurzusjelölők.

Az inszubordináció kooptációs megközelítésének (kooptációhipotézis, l. Heine–Kaltenböck–Kuteva 2016) lényege az, hogy ez is egy változata a kooptációnak, csak itt függő, alárendelt mellékmondatok (bármelyik fajtájuk) definiálódnak tetikusként újra. Ennek az elméletnek a nagy előnye az, hogy összeegyeztethető (i. m. 47–50) Evans elméletének funkcionális részével (mely szerint az inszubordináció során a kötelelemek diskurzuskapcsolásra lesznek újból felhasználva, l. „redployment”, Evans 2007). Az feltűnő, mint erre Heinék maguk is felhívják a figyelmet, hogy míg a többi tetikusnak

¹⁰ „A kulcskérdés annak eldöntésében, hogy egy találat az inszubordináció esete-e, az volt, hogy szintaktikailag rekonstruálható-e lehetséges mátrixmondat. Ez a módszertani döntés természetesen nem problémamentes, mivel nem világos, hogy egyáltalán volt-e ott mátrixmondat. Mégis, ezen a ponton ez a megszorítás szükségesnek tűnik abból a célból, hogy az eredményeket világosan lehessen osztályozni.” (Schröder 2016: 254, a saját fordításom)

¹¹ Terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban nem foglalkozunk az inszubordinációnak a grammatikalizációval és degrammatikalizációval való összevetésével, ehhez a témához l. Schröder 2016; Van Linden–Van de Velde 2014; Heine–Kaltenböck–Kuteva 2016, valamint a fent hivatkozott Traugott-írást.

van lehorgonyzó megnyilatkozása, amihez kapcsolódnak, addig a függetlenedett mellékmondatok egyedül állnak, gazdaegység nélkül. Ez azonban szerintük nem kizáró ok a tetikusok közül, mert az utóbbiak között is vannak olyanok, amelyek megjelenhetnek a gazdaegységük nélkül (pl. imperatívumok, vokatívumok, üdvözlésformák), illetve úgy is megközelíthetők, hogy ezek a függetlenedett mondatok a diskurzusszituációban vannak lehorgonyozva.

Mivel a függetlenedett tetikusoknak sokféle változatuk, így forrásuk lehet, Heinéék a saját tetikustipológiájukba illesztik őket, megkülönböztetve spontán (kompozicionális, szabadon létrehozható, pl. *Unless you sit somewhere else* 'Hacsak nem ülsz máshová'), konstrukciós (gyakran együttálló, konstrukcionalizálódott egységek, pl. *That I should live to see such ingratitude!* 'Hogy ilyen hálátlanságot kell látnom!') és formulaszerű (invariáns, nem kompozicionális tömbök, pl. *If you know what I mean* 'Ha érted, mire gondolok') függetlenedett mellékmondatokat.

Az előbbi tipológia mellett a függetlenedett mellékmondatoknak funkcionális szempontú, a **beszédkustípusok (illokúció) és az interperszonális jelentés** szerinti csoportosítása is lehetséges. Evans (2007: 387 és kk.) a következő típusokat sorolja fel: a) közvetettség („indirection”) és interperszonális kontroll, b) kérések, c) udvariasság, d) fenyegetések, e) figyelmeztetések, f) evidenciális jelentések, g) episztemikus jelentések. Heine és munkatársai szerint a)–e) funkciók a **beszélő–hallgató interakcióval** kapcsolatosak (az interperszonális viszonyokra vonatkoznak, a hallgató manipulációját tartalmazzák), az f)–g) esetek pedig a **beszélői attitűdökkel** (érzések, hiedelmek, vágyak, emfatikus-érzelmi állítások, szituációhoz kapcsolódó elköteleződés) kapcsolatosak. Emellett a függetlenedett mondatoknak **szövegszervező** funkcióik is lehetnek: információs egységek csomagolására szolgálnak a mondaton belüli, alacsonyabb szintről egy magasabb, diskurzustervezési szintre helyezve azokat, ezt nevezik metatextuális, meta-kommunikatív, instrukcionális vagy procedurális hatásnak (Heine–Kaltenböck–Kuteva 2016: 50–51).

Az előbbi tipológiát alapul véve felsoroljuk azokat az eseteket, amelyeket ugyan mostani korpuszelemzéseink során (még) nem adatoltunk, ugyanakkor léteznek a magyar nyelvben is *hogy* kötőszós függetlenedett formában (a hozott példák kiegészítő korpusgyűjtésből származnak, forrásaikat azok terjedelme miatt itt lábjegyzetben adjuk meg):

- (Ál)dicséret: **Hogy te milyen kedves vagy!**¹² **Hogy nekem milyen jó dolgom van!**¹³

¹² <https://alexandra.hu/konyv/csiporka-biborka-es-az-erdo-szelleme>

¹³ https://books.google.hu/books?id=hbUpDwAAQBAJ&pg=PT66&lpg=PT66&dq=%22Hogy+nekem+milyen+j%C3%B3+dolgom+van%22&source=bl&ots=xRUAcIf8lY&sig=JrOhcAg3VbGqjJCKy_D38mAW5M&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjV7J_jyeDfAhWF2SwKHTYICQMq6AEwAXoECAQAQ#v=onepage&q=%22Hogy%20nekem%20milyen%20j%C3%B3%20dolgom%20van%22&f=false

- Szitkozódás/átkozódás/kívánság: **Hogy** szakadna rá az ég!¹⁴ – a lehetséges elliptált főmondat: *azt kívánom; az az átkom*
- Felháborodás/negatív értékelés/kritika: **Hogy** ez mekkora egy seggfej!¹⁵ **Hogy** ez milyen egy rohadt, nehéz, dögletes, pusztulat helyzet.¹⁶

5. Összefoglalás

Mint láthattuk, az inszubordinált mellékmondatok vizsgálata számos kihívást tartogat a nyelvtörténeti korpuszelemzéseket végzők számára, elsősorban amiatt, hogy nehéz megtalálni azokat az előfordulásait, amelyekben már biztosan önállóan fordulnak elő, és főmondatuk – amennyiben egyáltalán volt olyan – nem szerepel előzmény-szövegmondatként. Ha találunk is ilyen eseteket, kérdéses, hogy milyen főmondataik voltak eredetileg, mivel számos változatuk lehetséges egyetlen feltételezett típuson belül is (akár illokúciós, akár metapragmatikai szempontú osztályozást használunk). Ha nem találunk ilyen lehetséges főmondati használatokat, még mindig több magyarázat adódik: vajon azért nincsenek ilyenek vagy van kevés belőlük, mert nem ezek szolgáltak a későbbi függetlenedett mondatok forrásául, és más változásokkal kell számolnunk (pl. kooptációs vagy más nyelvek mintáit másoló kialakulással), vagy azért, mert az ilyen függetlenedett mellékmondatok az informálisabb interakciókra jellemzők, és ezekhez egyelőre kevésbé találunk megfelelő történeti korpuszokat? A további kutatásoknak ezekre a kérdésekre is válaszokat kell találniuk, és mindezek mellett arra is, hogy milyen új, általunk még nem eléggé ismert módjai lehetnek az új nyelvi formák és funkciók megjelenésének.

HIVATKOZÁSOK

- Brdar-Szabó, Rita 2009: Metonymy in indirect directives: Stand-alone conditionals in English, German, Hungarian, and Croatian. In Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda – Barcelona, Antonio eds.: *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 323–336.
- Dér Csilla Ilona 2018: Mit és hogyan tanítsunk a spontán beszélt nyelvről? In Balázs Géza – Lengyel Klára szerk.: *Grammatika és oktatás – időszzerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tan-szék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság, 297–305.

¹⁴ <https://books.google.hu/books?id=w-KvDQAAQBAJ&pg=PT23&lpg=PT23&dq=%22Hogy+szakadna+r%C3%A1+az+%C3%A9g%22&source=bl&ots=zQT8Qo7AHV&sig=pPA9FcEWtggs-bftDKX6TJA6Ep4&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwiGmtKByuDfAhXMFcWKHWH7DP8Q6AEwA3oECACQAQ#v=onepage&q=%22Hogy%20szakadna%20r%C3%A1%20az%20%C3%A9g%22&f=false>

¹⁵ <https://books.google.hu/books?id=DL92DwAAQBAJ&pg=PT598&lpg=PT598&dq=%22Hogy+ez+mekkora+egy%22&source=bl&ots=R96healNJm&sig=OZ18KtkbQz3rYp1aZt0ejrfm6Tw&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwiZzqjNyuDfAhUD1iwKHb7iDzsQ6AEwBXoECAkQAQ#v=onepage&q=%22Hogy%20ez%20mekkora%20egy%22&f=false>

¹⁶ <https://www.palferi.hu/hanganyagok/2016-2017/2016-09-27/>

- Evans, Nicholas 2007: Insubordination and its uses. In Nikolaeva, Irina ed.: *Finiteness. Theoretical and empirical foundations*. Oxford: Oxford University Press, 366–431.
- Evans, Nicholas 2009: *Insubordination and the grammaticalization of interactive presupposition*. Handout. Methodologies in determining morphosyntactic change, organised by Ritsuko Kikusawa Museum of Ethnography, Osaka, March 2009.
http://www.r.minpaku.ac.jp/ritsuko/english/symposium/pdf/symposium_0903/Evans_handout.pdf
- Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré 2016: The dynamics of insubordination. In Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré eds.: *Insubordination*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–37.
- Gallasy Magdolna 1992: Az indulatszók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. Morfematika*. Budapest: Akadémiai, 839–852.
- Haader Lea 1995: Az alárendelő mondatok: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai, 506–665.
- Haader Lea 2008: Az alárendelő mondatok változási irányairól. In Haader Lea – Horváth László szerk.: *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. Budapest: Tinta, 77–87.
- Hadrovics László 1969: *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai.
- Heine, Bernd – Kaltenböck, Günther – Kuteva, Tania 2016: On insubordination and cooptation. In Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré eds.: *Insubordination*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 39–64.
- Heine, Bernd – Kaltenböck, Günther – Kuteva, Tania – Long, Haiping 2017: Cooptation as a discourse strategy. *Linguistics* 55/4, 783–812.
- Kaltenböck, Gunther – Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2011: On thetical grammar. *Studies in Language* 35/4, 852–897.
- Mithun, Marianne 2008: The extension of dependency beyond the sentence. *Language* 84/1, 69–119.
- MNSz2 = Magyar nemzeti szövegtár 2. v.2.0.5, http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/bonito/run.cgi/first_form
- MTSzt. = Magyar történeti szövegtár, http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form
- Pléh Csaba 1990: A szaván fogott szó. In Austin, John. L.: *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai, 7–25.
- Schröder, Daniela 2016: *That it should have come to this!* The challenging phenomenon of insubordination. In Pratas, Fernanda – Pereira, Sandra – Pinto, Clara eds.: *Coordination and subordination. Form and meaning – Selected papers from CSI Lisbon 2014*. Cambridge Scholars Publishing, 245–268.
- Traugott, Elizabeth Closs 2017: Insubordination in the light of the Uniformitarian Principle. *English Language and Linguistics* 21/2, 289–310.
- Van Linden, An – Van de Velde, Freek 2014: (Semi)autonomous subordination in Dutch: Structures and semantic-pragmatic values. *Journal of Pragmatics* 60, 226–250.